

en række tyske stater samt hansestæderne Hamburg og Danzig. Udover en generel indledning og en sammenfattende analyse har udgiveren ledsaget indberetningsmaterialet med en præsentation af den enkelte stat og den relevante litteratur herom samt foretaget en detailsammenfatning. Mere principielle overvejelser over indberetningernes pålidelighed og værdi forekommer ikke i bogen. For de enkelte indberetninger præciserer udgiveren dog vedkommende diplomats kompetence, som i den instruktive præsentation af den franske gesandt i København, Jean-François Ogier.

Udgiverens præsentation af det danske monarki og af de specielt danske forhold må karakteriseres som kyndig og i det hele dækkende. Al den stund der er tale om en finanshistorisk specialundersøgelse, savner man dog så væsentlige arbejder som J. Boisen Schmidt: Studier over statshusholdningen i Frederik IV's regeringstid (1967), Hans Christian Johansen: Dansk økonomisk politik i årene efter 1784 (1968) og Gudmund Sandvik: Det gamle veldet. Norske finanser 1760-79 (1975), hvis undersøgelse af ekstraskatten fra 1762 ikke blot omfatter Norge, men også Danmark.

Ogier har dateret sin indberetning den 8. september 1764, det vil sige på et tidspunkt, hvor han havde opholdt sig elleve år i Danmark. Hans redegørelse for det danske skatte- og afgiftssystem og for oppebørselssystemet er kompetent og positiv; han har lagt megen vægt på at skildre ejendoms- og brugsforhold; og han er ikke veget tilbage for at opstille et brutto- og nettoregnskab for en dansk fæstegård. Trods den beskedne forskningsindsats inden for det 18. århundredes danske finanshistorie må man dog præcisere, at indberetningen ikke bringer egentligt nyt om danske forhold; og det bør endvidere understreges, at Ogier – trods løfter om det modsatte – i realiteten ikke behandler Norge og hertugdømmerne.

En udtømmende vurdering af bogen forudsætter et specialkendskab til europæiske skattesystemer og skatteforvaltning, som næppe nogen historiker idag er i besiddelse af. Det er formentlig også i erkendelse heraf, at udgiveren (s. 5) udtrykker forventning om, at indberetningerne i sammenhæng med de historiske baggrundsskildringer og de meddelte litteraturoversigter vil udgøre et nyttigt finanshistorisk opslagsværk. Der tiltrænges uægtelig megen finanshistorisk forskning for det 18. århundredes vedkommende. Indtil den foreligger, er der ingen tvivl om, at dr. Hartmanns bog vil være et værdifuldt hjælpemiddel på et område, som de fleste traditionelt uddannede historikere står tøvende over for.

Ole Feldbæk

A. Bode: Die Flottenpolitik Katharinas II und die Konflikte mit Schweden und der Türkei. Wiesbaden, O. Harrasowitz (Komm.) 1979. 300 s. DM 40.

Bogens titel dækker fuldt dens emne, at belyse, hvorledes Ruslands flådemagt udvikledes i 1700-tallet og dens betydning i krigstid under Katharina II. Siden det 16. århundrede havde Rusland – et 'landlocked' rige – kæmpet for adgang til havet, men havde først afgørende held i det 18. århundrede. De første succeser beroede på Peter den stores sejr i den store nordiske krig, og Katharina II fulgte hans politiske spor. Rusland fik adgang til Østersøen, det azovske hav og Sortehavet, og den russiske flåde kunde med held sættes ind i krigene mod Sverige og Tyrkiet. Bogens første del præsenterer omhyggeligt og præcist de problemer, der var forbundet med skibsbygning, den ny flådeorganisation, de tekniske og økonomiske aspekter, spørgsmålet om arbejdskraft og regeringens omkostninger (s. 15-54).

Bogens andel del (s. 57-128) præciserer flådens rolle i Katharinas opgør med Sverige

og Tyrkiet 1768-92. Forfatteren dokumenterer den nære sammenhæng mellem flådens størrelse og Ruslands udenrigspolitik. Hans grundkonception har stor interesse, og hans præsentation røber hans evner for at mestre komplicerede sammenhænge. Enkelte ting kræver dog korrektion: 1768-71 var der bondekrig og ikke borgerkrig i Ukraine; selvom Panins politik gentagne gange behandles, foretages der ikke noget forsøg på en sammenfattende karakteristik; og det er en brist, at forf. ikke har benyttet D. L. Ransels værk *The Catharinian Russia. The Panin Party* (1975).

Under behandlingen af Ruslands indblanding i Sveriges interne anliggender nævner Bode ikke den meget vigtige russisk-preussiske traktat 1764 eller traktaten mellem de samme magter 12. okt. 1769. Traktaten 1764 optog ikke blot en hemmelig overenskomst om Polen, men også vedrørende Sverige. Preussen og Rusland forpligtede sig til at hindre enhver ændring af den svenske forfatning fra 1720. Traktaten 1769 anførte muligheden for preussisk intervention i svensk Pommern og russisk intervention i Finland. Forf. nævner en passant eksistensen af Värälä-freden, men uden at gå i detaljer og tillægger den ingen betydning for de russisk-svenske relationer.

Transskriptionen af franske citater i noterne lader meget tilbage at ønske; der kan undertiden være 8-9 småfejl i en enkelt sætning således, at dens mening helt ændres. Bibliografien anfører en række hovedværker og tidsskrifter, som dog kun benyttes sporadisk, f. eks. *Ruskaja Starina* bd. 1-176, *Ruskij Sbornik* bd. 1-50 eller E. Tarlé, *Works* bd. 1-10; hvilke bind har han virkelig brugt? Bogens register er unøjagtigt og inkonsekvent. Men Bodes bog illustrerer meget godt den russiske krigsminister, D. Milutins tese i et brev til czar Alexander II i 1867: »Takket være hæren er Rusland blevet en førsterangs europæisk magt; kun ved at opretholde hæren kan Rusland bevare den position, det har opnået. Hverken russisk industri, dets handel eller dets kultur har givet Rusland rang af stormagt«.

Em. Halicz

H.-W. Rautenberg: Der polnische Aufstand von 1863 und die europäische Politik im Spiegel der öffentlichen Meinung. Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europas hrsg. v. M. Hellmann u. E. Oberländer. Wiesbaden, Franz Steiner Verlag 1979. 484 s. DM 75.

Denne disputats behandler et af de grundlæggende spørgsmål i 1860'ernes europæiske historie; den gør forsøg på systematisk at undersøge de væsentlige sider af de tyske magters holdninger til det polske oprør og på at besvare to spørgsmål udtømmende: (1) Hvorledes forholdt de tyske magter og den tyske, offentlige mening sig overfor vestmagterne og Rusland under den polske krise og (2) hvorfor tog de tyske småstater ingen del i den diplomatiske aktivitet overfor Rusland? På grundlag af tysk dokumentmateriale (Darmstadt, Karlsruhe, Marburg, München, Hamburg, Oldenburg, Wiesbaden og Berlin-Dalhem) og en meget omfattende litteratur giver forf. en velafbalanceret fremstilling af disse forhold.

Hans holdning til litteraturen om begivenhederne i Polen er kritisk. Han advarer mod at overvurdere bondespørgsmålet og den internationale, revolutionære bevægelses betydning. A. Frieses, men er kritisk overfor G. Heinze, og han antager, at selv efter februar 1863 ning for Polens anliggender. Hans vurdering af Alvensleben-konventionen ligger nærmest var ikke alle broer brudt mellem Rusland og Frankrig. Han argumenterer videre for, at konventionen kun var én blandt mange afledningsmanøvrer i Bismarcks politik. Forf. polemiserer mod S. Bóbr-Tyningos tese, at Sverige, Italien og Danmark var parate til